

17. Чемерис В. Л. Фортеця на Борисфені: іст. роман. Київ: Укр. письменник, 1993. 463 с.
18. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т.1. 592 с.
19. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т.2. 1991. 560 с.
20. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т.3. 1991. 560 с.

УДК 069.1:908(477.53)];[398.332.4:792.09:004.031.42

Катерина Штепа, Олеся Васецька
(Полтава)

**ЕТНОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВНИЙ ТЕАТРАЛІЗОВАНИЙ
ЗАХІД «КОЗА ІДЕ, НОВИЙ РІК ВЕДЕ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВІДДІЛУ
ЕТНОГРАФІЇ (МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА)**

Захід розроблено у межах комплексної програми «Музей – школі» та «Музей – вузу» з метою покращення комунікації між музеєм та навчальними закладами. А також задля поглиблення знань учнів та пробудження їхньої зацікавленості щодо духовних надбань українського народу. Для вчителів, соціальних педагогів, керівників гуртків, музейних працівників.

Ключові слова: *культура, музей, музейна педагогіка, обрядодія, Щедрий вечір, Меланка, Коза.*

Здавна для людства було важливо зберігати власні духовні скарби, втілені у значущих для поколінь або й цілих народів артефактах. Відповідно до законодавства України саме музеї є установами, створеними для вивчення, збереження, використання та популяризації надбань національної та світової культурної спадщини з науковою та освітньою метою.

Як заклад, що є дієвим інструментом важливих соціокультурних процесів, музей, виконує роль медіатора між експонатом і відвідувачем. Він має практично безмежний освітньо-виховний потенціал, що перебуває у полі зору важливої наукової дисципліни – музейної педагогіки.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського має давні традиції просвітницької діяльності. Напряму музейної роботи з молоддю чітко фіксують комплексні програми «Музей – школі» та «Музей – вузу». Відповідно до них науковці закладу проводять етнографічні, природничі, історичні, науково-виховні інтерактивні заходи, поєднані з тематичними майстер-класами, а також –

театралізовані екскурсії. Їх розробка у своїй основі містить як традиційні педагогічні методи і прийоми, так і суто музейно-педагогічні, серед яких варто виділити дослідницький та реконструкції, порівняльних аналогій, ігрові технології та театралізацію. Остання, зважаючи на дієву участь відвідувачів під час інсценізацій, розігрування певних сюжетів за ролями, сприяє візуалізації подій і явищ та перетворює їх на активних «сучасників» минулих подій, що, звісно, кардинально впливає на очікувані результати.

Духовні надбання будь-якого народу є найпершою ознакою його самобутності й унікальності, а, отже, основним доказом існування окремої нації як автономного соціокультурного явища. Так, вивчення і донесення до широких суспільних верств інформації про етапи їхнього історичного розвитку та відкриття власних етнографічних скарбів послугувало утворенню не однієї незалежної Європейської держави.

Яскравим прикладом цього є внесок романтичних ідейно-художніх течій у процес активізації («відродження») таких народів Європи як чеського, словацького, сербського, фінського, румунського, шотландського, німецького і, звісно, українського. Романтичний естетизм, що протиставляв промисловості й соціальним потрясінням урбанізованого середовища простоту і красу фольклору, спричинив культурні вибухи всередині роздроблених і почасти поневолених етносів. Саме це, як зазначають дослідники, і стало передумовою виникнення або спроби утворення нових держав упродовж ХІХ – початку ХХ ст.

Тож і у час збройного протистояння агресорові, яке розпочалося ще 2014 року, розробка заходів, які б ретрансливали давні обряди Полтавщини і всієї країни у новому, більш цікавому для школярів форматі, є справою державного масштабу.

Традиції та обрядовість нашого народу формувалися упродовж багатьох століть на ґрунті уявлень предків про світобудову. Споконвіків вони не лише слугували задля зв'язку поколінь, але й забезпечували, завдяки відповідним обрядодіям, неперервність циклу природи, а отже, і буття всього суцього, як і самого космосу. Ритуальні дійства були оберегом від нечистої сили, лихоліття, такого як неврожай чи епідемічні захворювання. Давали надію на добробут і щасливе майбутнє. Вони відображали всі важливі зміни, що супроводжували нові етапи розвитку соціуму: релігійні, економічні, політичні.

Прикладом цього є комплекс зимової та весняної обрядовості. Здавалося б, традиційні дійства цих сезонів кардинально відмінні, але вони, усе ж, дотичні. Так, більшості українців взагалі незрозуміло, чому саме на Святвечір у відомій щедрівці «прилітає ластівочка».

Отже, розробка сценарію тематичного заходу, присвяченого давній новорічній обрядовості, потребувала досить ґрунтовної дослідницької підготовки.

З цією метою були опрацьовані роботи видатних українських науковців: П. Чубинського, В. Скуратівського, Н. Яковенко.

Розробка сприятиме розширенню світогляду молоді, вихованню підростаючого покоління, яке пізнаватиме світ через призму любові до національної культури.

Мета заходу. Поглиблення знань учнів про культурні традиції власного народу; виховання поваги та інтересу до національного фольклору через відродження народної новорічної обрядовості та залучення до неї молоді. Популяризація музейного простору та поглиблення співпраці між музеєм та навчальними закладами.

Завдання заходу:

1. *Освітні:* ознайомлення учнів з основними обрядодіями новорічного святкування наших пращурів – щедруванням та «водінням» Кози й Меланки на Полтавщині; роз'яснення сутності традицій і звичаїв свята серед школярів.

2. *Розвивальні:* розвиток комунікації й основ спільної діяльності учасників, їхньої творчої уяви та здібностей, дрібної моторики; формування сценічних навичок; здобуття нових практичних знань та вмінь.

3. *Виховні:* формування нестандартного способу мислення, що відповідає тенденціям особистісно орієнтованої освіти; виховання патріотизму та поваги до історії власного народу.

Методи і форми реалізації завдань: у процесі підготовки і проведення заходу були використані словесні, наочні, практичні методи: розповідь, бесіда, ілюстрації й демонстрації, проблемно-пошуковий та реконструкції.

Рекомендований вік: діти молодшого та середнього шкільного віку.

Учасники: учні, науковці, педагоги, соціальні працівники.

Форма проведення: інтерактивний, етнографічний, театралізований захід.

Тривалість: 1 година.

Технічне забезпечення: екран, проєктор, презентація.

Реквізит: жіночий національний костюм; намисто, хустки, віночки, пояси, костюми тварин, лікарів, цигана (для учасників дійства).

Науково-методичне забезпечення:

1. Гавриш П. Я. Полтавський народний календар: історико-етнографічні нариси / П. Я. Гавриш, Р. Л. Гавриш, В. В. Копил. – Полтава, 2002. – 212 с.

2. Закон України «Про музеї та музейну справу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>].

3. Комплексные программы «Музей – школе», «Музей – вузу». 1986 г. // Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (НА ПКМ імені Василя Кричевського). – Ф. 11. – Спр. 3750. – 23 арк.

4. Комплексна програма «Музей – вузу». 2008 р. // НА ПКМ імені Василя Кричевського. – Ф. 11. – Спр. 3840. – 8 арк.

5. Комплексна програма «Музей – школі». 2008 р. // НА ПКМ імені Василя Кричевського. – Ф. 11. – Спр. 3841 – 10 арк.

6. Музейна педагогіка – синтез досвіду: Метод. м-ли / Автори-упоряд.: Горювий А. В., Топилко О. В., Лучук Т. Є., Завадська О. А. – К.: НВЦ «Пріоритети», 2012. – 84 с.

7. Самсакова І. Виховання особистості учня засобами музейної педагогіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Middle%20ages%20history/Downloads/3045-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-5465-1-10-20190503.pdf>.

8. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу / В. Т. Скуратівський. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.

9. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования: [в 7 т.]. / собрал П. П. Чубинский. – Т. 3. Народный дневник, изданный под наблюдением действ. чл. Н. И. Костомарова. – Санкт-Петербург, 1872. – 506 с.

10. Яковенко Н. Вступ до історії: науково-популярне видання / Н. Яковенко. – К.: «Часопис «Критика», 2007. – 375 с.

Очікувані результати:

1. Ознайомлення учнів із давніми традиціями й обрядами святкування Щедрого вечора та цікавими особливостями зимово-весняного календарного циклу.

2. Формування інтересу учнів до фольклору й традицій українського народу, пробудження у них патріотизму.

3. Популяризація музейного простору завдяки співпраці між музеєм, навчальними закладами, бібліотеками та громадськими організаціями.

Дійові особи: Ведуча, Меланка, Коза.

Хід дійства

Ведуча. Добридень, любі мої школярики, розумні, гарні й талановиті хлопчики та дівчатка. Я – співробітниця Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Ви, мабуть, знаєте,

що музеї – це заклади, де можна дізнатися нове, перенестися у минуле або, навіть, і у майбутнє. Тож, як ви зрозуміли, сьогодні на вас чекають справжні дива. Ми поговоримо про новорічні свята, точніше про те, як їх відзначали наші далекі предки. У цей період, як вірили вони, відкриваються двері у потойбіччя, йде боротьба добра зі злом, тож надзвичайно важливим для давніх українців під час святкувань було правильно поводитися та виконувати всі обряди.

У ці казкові та незвичайні дні з нами також можуть траплятися найчарівніші, найдивовижніші, а часом і досить кумедні історії. Тож рушаймо до пригод!

Діти, а які ж свята початку січня ви знаєте?

(Діти називають).

Так, але це ще не все. Ми певно забули ще про одне *(два, три)* свято. Нам допоможе його пригадати цікава схема *(схема у презентації – День Святого Миколая, 8 березня, Покрова, Водохреще, Старий Новий рік, Різдво, Івана Купала, Святий вечір, Меланка, Спас)*. Але будьте уважні, бо в ній є ще й зайві празники.

(Діти називають).

А тепер давайте розмістимо усі ці свята у правильному порядку.

(Діти називають).

Так, саме у цій послідовності проходять новорічно-різдвяні празники!

Вони віками залишалися періодом переходу від одного життєвого циклу до іншого, тому в наших предків виникло безліч забобон пов'язаних із цим. У нашого народу навіть існували певні правила, тобто обряди і традиції, відзначення свят. Передусім такі:

- 1) прибирати й прикрашати житло;
- 2) готувати смачну їжу та напої, передусім кутю й узвар, але на кожне свято потрібно було ставити на стіл специфічні страви;
- 3) відвідувати богослужіння, присвячені православним празникам;
- 4) щедро обдаровувати колядників, щедрівників і посипальників;
- 5) до Водохрещя не виконувати важкої роботи, передусім не прати на відкритих водоймах.

Аби відігнати від господарства злих духів та повернути добробут, наші прадідусі й прабабусі обов'язково використовували символічні предмети. Їх могли ставити на обрядове місце у господі, носити з одного двору в інший чи навіть підвішувати до сволака.

Ви, певно, добре знаєте деякі з них, але інші будуть для вас зовсім загадковими. Тож пропоную розгадати ці атрибути новорічних свят під час гри «Хто швидше?» *(дітям роздаються картки із зображеннями. Потрібно швидко назвати їх: вертеп, зірка, дідух, солом'яний павук, зерно, 12 страв, кутя, вода, свічка, ковбаса, пироги)*.

Мої ж ви розумнички, все вгадали, з усіма символами розібралися. Але ж чи розумієтеся ви на обрядах новорічних святко? Дітки, як називаються спеціальні пісні, що виконують ватаги молоді у дворах односельців у цей період?

Так – колядки і щедрівки. Мабуть, всі ви брали участь у цих дійствах, але ж яка між ними різниця?

(Відповідають)

Дійсно, колядки виконують на Різдво або, інколи, на Святвечір ватаги юнаків у найкращому одязі з різдвяною зіркою та вертепом. А щедрують 13 січня, тобто у день пам'яті преподобної Меланії Римлянки. Роблять це дівочі або змішані гурти, де учасники перевдягаються у різних персонажів. У народі цей день також звать Щедрим вечором або Старим Новим роком, оскільки 14 січня відповідає 1 січню за менш точним, юліанським, календарем.

Діти, а чи не приходили ще до вас Меланка та Коза, головні герої щедрувального дійства?

(Відповідають)

Тобто, ні Меланка, ні Коза жодного разу не були у ваших домівках?

Меланка *(виходить чоловік, одягнений у народний дівочий одяг, тримає в руках різдвяну зірку)*: Та хіба ж можна щедрувати без Меланочки? Та як же це без мене?

З'являється Коза: Ме-ме, і без мене? Ви певно забули, що Коза-Дереза за три копи куплена, пів бока луплена, могу рогами заколоти, хвостом замести, ме-ме-ме.

Ведуча. Дивіться, діти, яке диво. До нас Меланка й Коза завітали! Тож зараз ви побуваєте на справжньому новорічному карнавалі, який влаштовували в давнину українці в останній день року, тобто на «Меланки».

Меланка: Мене спорядили за давньою народною традицією, щоб разом із іншими рядженими персонажами «козою», «циганом», «лікарем», «ведмедем», «котом», «дідом» щедрувати, бажати добробуту, багатого урожаю, здоров'я усім господарям нашого села, до яких ми обов'язково зайдемо. Але на роль Меланки обирали не кожного парубка. Щоб стати нею, ох і натерпівся ж я! Підбирали щедрувальники хлопця гарного, круглоликого, білолицього, високого, а ще веселого та кмітливого! Одягли мене у гарний одяг: вишиту сорочку, спідницю, підперезали поясом, не забули про віночок та намиста. А щоб усім сподобався наш гурт, мені ще й щоки бурячком нарум'янили. То ж як, діти, гарна з мене вийшла Меланка цьогоріч?

Коза: Та хтозна чи така вже й гарна, але що хвастовита – чистісінька правда! І ото вже запам'ятайте, малята, головна сьогодні я, бо все дійство присвячене мені. Козу заводять у хату з музикою й

танцями, потім я маю символічно померти, як Старий рік. Ох і переполоху ж тоді через мене! Та такого гвалту нароблять аби я ожила, як прийдешній рік, як усі трави й дерева навесні...

Меланка: Та де? Та як? Та на Полтавщині вряди годи Козу і взагалі могли не водити! Лише мене. А бувало, що і взагалі самі лише дівки щедрувати йшли, без парубків. Так тоді не одну, а декількох Меланок вели: усіх вбирали святково, чепурили намистами й хустками кольоровими. Ото вже краса, як зайде до хати гурт із десятиох Меланок, що майорять, ніби квіти навесні!

Ведуча: Почекайте, почекайте – годі вам сперечатися хто головніший. Ви краще поясніть усім нам, навіщо це ви ось обидві весну згадали? До неї ж іще півтора місяці?

Коза: Як?

Меланка: Чого?

Коза: Так ластівочка ж прилетіла сьогодні до кожного двору!

Меланка: Так «сивая зозуленька» ж усі сади облітала! Хіба ж ви, дітки, не чули, що у щедрівках часто згадують перелітних птахів, які повертаються до нас лише у теплу пору. Та і сам щедрик – це малесенька пташечка, якої взимку ви не зустрінете на просторах України.

Ведуча: Бачу, що ви вже не перший рік щедруєте та меланкуєте, багато знаєте про всі традиції святкування Нового року українцями у давнину. Розкажіть і нам, чому в цих обрядових піснях така дивина і не відповідність порам року.

Коза: Справа у тім, любі мої, що з давніх давен наші пращури святкували настання нового року навесні. Найчастіше у день весняного сонцестояння. Пізніше – 1 березня, коли православна церква вшановує преподобну мученицю Євдокію (Явдоху). Але бувало, що і під час першої весняної місячної повені. Тож і веснянки, і щедрівки здавна були обрядовими піснями, які закликали весну – пору оновлення природи і початок нового циклу сільськогосподарських робіт.

Меланка: Але приблизно 300 років тому на наших землях відлік літ почали проводити, як і у більшості країн Європи, з 1, за новим стилем, або 14, за старим календарем, січня. Тобто, останній день року відтоді припадає на мій празник, Меланії Римлянки, а перший – на Василя Великого. Відтоді пісні, де згадують перелітних птахів, та символічне засівання зерном будинку, коли хлопчики новорічного ранку йдуть «посипати», перейшли із весняного до зимового циклу свят.

Ведуча: От тепер, дітлахи, ми вже розібралися в усіх таємницях обрядових пісень. Але мені геть незрозуміло чому ви лише удвох прийшли на це свято, де ж ваші гурти? Куди поділи «ведмедя», «кота», «лікаря», «цигана»? Чи ви вирішили не ділитися ні з ким нащедрованим?

Меланка: Та це все вона винна (показує на Козу)! Через оцю капосницю решта гурту розбіглися.

Коза. Ме-ме! То це я пакосна? На себе подивись. Отакої вередливої Меланки зроду-віку не зустрічала. І всі ж їй не такі: то щедрівки не ті співають, то не туди мелодію виводять. От і не захотів ніхто з нами ходити. Ме-ме, ще й тепер нас ніхто не пускає до оселі, не слухає пісень святкових...

Меланка. Що робити? Бо увесь рік, як каже українська народна традиція, може вдатися поганий, коли не пощедрувати!

Ведуча: Діти, здається я знаю як їм зарадити. Давайте будемо з Козою і Меланкою гурти водити й щедрувати, гарний Новий рік закликати! У мене й костюми для всіх знайдуться! І обов'язково, як і ведеться, всі отримають гостинці. То чи ж згодні ви? Тоді гайда перевдягатися.

(Діти отримали маски «кота», «ведмедя», капелюхи з пером для «циган», «лікарі» – пов'язки на руку з червоним хрестом, іграшкові стетоскопи та шприци; решті учасників роздають стрічки – хлопці пов'язують їх як пояси, а дівчатка перев'язують ними волосся).

Ведуча: Отже, у нас сформовані 2 гурти щедрувальників. Один водить Меланку. Інший – Кізоньку. Ми усі виконуватимемо завдання, але не прості, а «щедрувальні». А ви *(до Кози і Меланки)* допомагайте дітям, не вередуйте, бо знову всі розбіжаться.

(Коза й Меланка йдуть до дітей, щоб очолити процес).

Ведуча: Дорогі наші учасники, зараз кожен гурт має заспівати по щедрівці. Вирішіть швиденько, яку саме хочете.

(Гурти обирають по щедрівці й по черзі виконують перший куплет).

Ведуча: Молодці, як же гарно у вас вийшло! Бачу, що всі ви справжні таланти. Але зараз ми перевіримо вашу кмітливість. Погляньте на екран. На нього виведені і пронумеровані птахи, яких можна зустріти на наших теренах. Кожна команда має знайти серед них і назвати саме ті, яких ми зустрічаємо у щедрівках. Тим, хто уважно слухав сьогоднішню розповідь, буде значно легше.

(На екрані зображення дев'яти птахів, серед яких ластівка, зозуля та щедрик).

Ведуча: Та й кмітливі ж ви, усіх пташок впізнали. Молодчини.

Коза: Ой, йой-ой-йой...

Меланка і ведуча: Що з тобою, Кізонько?

Коза: Та щось так кепсько стало... Зле мені: у боку коле, хвіст не піднімається, ноги підкошуються...

Меланка: Знаю я, що з Козою – вона помирає, як старий рік.

(Коза опускається на підлогу).

Ведуча: І що ж робити тепер? Як нам Кізеньку вилікувати? Козуню, рідненька, чуєш, не помирвай! Але ж серед гуртів є лікарі. Ану ж, ідіть до нас!

(Два перевдягнених лікарі підходять до Кози).

Меланка: Гей, медична допомога, послухайте чи б'ється ще у неї серце? А може їй допоможе ін'єкція? Ану вколить Кізеньку в руку.

(Лікарі роблять уколи Кози).

Ведуча: Погляньте, у Кізеньки вже хвіст засмикався, ногами перебирає, скоро і замекає.

Коза: Меееее! Ой-ой, та досить уже мене колоти. Я вже здорова, як ніколи!

Ведуча: То коли вже і Коза воскресла, Новий рік вдасться на славу!

Меланка: І нехай він принесе всім нам мир, злагоду й благополуччя.

Коза: А ще здоров'я вашим рідним, і щоб усі негаразди оминали ваш дім.

Ведуча: Що ж, діти, а тепер давайте защедримо.

(Звучить мелодія «Щедрика», всі учасники заходу разом виконують пісню).

Захід завершується виготовленням традиційної нитяної іграшки «Кози».